

RECENZIE

ŠEDIVÝ, Juraj. *BEITRÄGE ZUR MITTELALTERLICHEN DEUTSCHSPRACHIGEN SCHRIFTKULTUR IN DER SLOWAKEI I*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2019, 220 s. ISBN 9788022347808.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.2.8>

Nová monografia z pera slovenského medievalistu Juraja Šedivého vyšla na jeseň minulého roka a jej cieľom je syntéza poznatkov k vývoju stredovekej nemeckojazyčnej písomnej kultúry na území dnešného Slovenska – bývalého Horného Uhorska. Slovensky a česky písané pramene zo stredoveku boli systematicky skúmané a spracúvané už od 20. rokov 20. storočia a dodnes sa im venuje značná pozornosť (možno odkázať napr. na v súčasnosti bežiaci APVV-projekt katalogizujúci slovaciká do roku 1800). Aj latinskej písomnej kultúre sa venovali viacerí literárni vedci (napr. Jozef Kuzmík, Jozef Minárik) a kodikológovia či editori (knižné rukopisy skatalogizoval Július Sopko, diplomatický materiál systematicky sprístupňovali editori ako Richard Marsina, Vincent Sedlák alebo skupina okolo projektu *Monumenta Vaticana Slovaciae*; epigrafické texty spracúva tím projektu *Corpus Inscriptionum Slovaciae*). Na rozdiel od slovenských a českých či latinských textov – či už kodikologického, diplomatického, alebo epigrafického charakteru – tie nemecké ostali v rovnakej dobe len na okraji záujmu vedcov. Najmä po druhej svetovej vojne sa averzia voči nositeľom tejto kultúry v krajinách pod vplyvom stalinovej politiky preniesla aj na staršiu kultúru písanú v nemeckom jazyku a čo bolo možno ešte dôležitejšie, odsunutím nemeckých menšín z krajín východnej časti strednej Európy zanikli aj bezprostredné inštitucionálne podmienky pre výskum tejto z hľadiska štátoprávných národov daných štátov menšinovej skupiny.

Stav doterajšieho bádania teda neodzrkadľuje význam stredovekých a novovekých textov, ktoré v nemčine vznikali na území dnešného Slovenska. Po latinskej (a krátkodobu zrejme aj staroslovienskej) skupine písaných pamiatok ide totiž o vývojovo prvú skupinu pamiatok v ľudových jazykoch. Autor monografie si kladie za cieľ vrátiť sa k „*prirodzenému stavu vecí*“ (s. 8) a skúmať aj nemecky písané stredoveké texty v kontexte so staršími latinskými aj mladšími českými, resp. slovenskými textovými artefaktmi (maďarské sa v sledovanom období na sledovanom území až na výnimky nevyskytovali). V predkladanej práci sa zameriava na podiel nemeckojazyčnej písomnej kultúry vo vývoji a formovaní spoločnosti. To však neznamená, že tieto kultúrnohistorické artefakty boli tvorené či recipované len vlastnou nemeckou etnickou zložkou spoločnosti, keďže po dlhý čas spoločných multietnických dejín nemecký jazyk, resp. jeho miestne sociolingvistické varianty slúžili nielen ako *lingua culturalis* či *lingua economica*, ale neraz komunikačne dopĺňali latinčinu vyšších učencých a administratívnych vrstiev.

Autor syntézu rozvrhol do dvoch zväzkov. V prvom sa sústredil na kontext nemecky písaných textov – začína doterajšími výskumami, pokračuje prehľadom dejín nemecky hovoriaceho osídlenia a ponúka syntézu vývoja písomnej kultúry na našom území.

Pripravovaný druhý zväzok má ponúknuť súhrn poznatkov o vývoji nemecky písanej knižnej kultúry (kódexy), diplomatických písomností (najmä listín, listov a úradných kníh), ako aj epigrafických textov (historických nápisov).

V úvodnej kapitole (*Kto, čo a prečo* s podkapitolami *Čas, Priestor, Ludia, Písomná kultúra a Ciele*) autor definoval predmet, ciele a metodiku výskumu, ako aj zamýšľanú štruktúru práce. V nasledujúcej kapitole s názvom *Historici a ideológia – k staršej historiografii* skúma názory na nemecké osídlenie a nemecky písanú kultúru v očiach dobových historikov. Začína pohľadom ich stredovekých súčasníkov (podkapitola *Recepcia Nemcov a nemecky hovoriacich v dielach uhorských kronikárov*). Uvádza množstvo príkladov etnického napätia v dobovom Uhorsku, ktoré kronikári zachytávali najmä medzi maďarsky a nemecky hovoriacimi obyvateľmi (konflikty od nadávok, cez politickú emancipáciu až po organizované pogromy v 15. storočí). Pokračuje prehľadnou analýzou reflexie dejín nemeckých Uhrov od raného novoveku do roku 1945 (v podkapitole *V tieni národných (národnostných) rozporov – od 18. stor. do r. 1945*). Všíma si diela reflektujúce postavenie nemeckého etnika a nemčiny vo verejnom priestore v celouhorskom kontexte čoraz agresívnejšej maďarskej jazykovej politiky. Konštatuje, že domáca uhorská historiografia si v tomto období postupného nástupu moderny ešte nevládala „uhorské Nemectvo“ ako jednotnú entitu a v centre jej príležitostnej pozornosti boli skôr regionálne nemecky hovoriace „jazykové ostrovy“: Bratislava a jej zázemie („*Pressburger Land*“) a Spiš (*Zips*), menej už Horná Nitra (*Hauerland*). Nástup moderny bol v týchto delených podmienkach komplikovaný, veľmi zdĺhavý a rozložený podľa mnohých aspektov, čo robí komplikovaným i jeho historické zachytenie a spracovanie, i keď v tomto kontexte nejde primárne o sociálny rozmer zmeny, ale o zmenu jazykových pomerov: uhorskí Nemci zostávali pri slovensko-maďarskej konfrontácii dlho bokom a postupne podliehali štátnej maďarizácii. V radikálne zmenených česko-slovenských pomeroch od roku 1919 sa zmenili protagonisti dominantnej kultúry a nemecká menšina čelila miesto maďarizácie latentnej čechoslovakizácii. Podľa autora ostali slovenskí Nemci po štátnopolitickej zmene dlho len vedľajším aktérom politiky určovanej najmä českými a slovenskými politikmi. Autor správne poukazuje na nárast národnostného uvedomenia slovenských Nemcov pod sudetonemeckým vplyvom, čo prispelo k profesionalizácii výskumu ich dejín (periodikum *Karpathenland*, práce profesionálnych historikov a jazykovedcov ako Herbert Weinelt, Gerhard Eis), zároveň katalyzovalo vznik novej jednotnej identity s označením „karpatskí Nemci“, ktorá prekonala dovtedajšie regionálne i konfesijné rozdiely či dokonca animozity. No politické prebúdzanie slovenských Nemcov bolo sprevádzané importom novej národnosocialistickej ideológie, v dôsledku ktorej sa napokon aj lokálne nemeckojazyčné dejepisectvo dostalo na krátky čas na krivé chodníčky a viedlo k svojej diskreditácii s dlhodobými následkami pre celé historické bádanie. Napriek tomu autor správne konštatuje, že obdobie 30. a prvej polovice 40. rokov predstavuje (zahraničím podporovaný) rozmach výskumu dejín slovenských Nemcov a ich kultúry a zameranie pohľadu na reflexiu minulosti. V podkapitole *Pod červenou hviezdou* autor približuje dopad dôsledkov politického vývoja na vyhnanú, resp. z pamäti vytesnenú národnostnú menšinu a ostrakizovanie až tabuizovanie aspektov „nemeckých vplyvov“ a súvisiacich tém v slovenskom dejepisectve ľudovodemokratickej a socialistickej epochy. V pohľade na vývoj po zmene režimu po roku 1989

v podkapitole s príznačným názvom *V epoche krátkodobo financovaných projektov* síce autor uvádza dobre známe problémy kvantifikácie vo vede a pri jej vykazovaní, naháňania sa za rýchlymi výstupmi a publikačnými bodmi, no zároveň vypočítava celý rad výskumov, ktoré sa v demokratickej spoločnosti mohli sledovanej tematike venovať už slobodne a vysoko hodnotí najmä aktivity skupiny germanistov okolo fínskeho špecialistu Ilpa Tapaniho Piirainena.

V druhej ťažiskovej kapitole *O zajatcoch, host'och a mešťanoch – nemecky hovoriaci v skúmanom priestore do konca stredoveku* autor podáva syntetický pohľad na nemecké osídlenie v karpatskom priestore s dôrazom na územie dnešného Slovenska. Svoj výklad začína od „*germánskej predohry*“ (germánske obyvateľstvo podľa neho nemá historický presah k neskoršiemu nemeckému etniku – tieto ranostredoveké gentes predstavovali do veľkej miery heterogénne skupiny používajúce viaceré dialekty či dokonca jazyky, pričom germánske skupiny tvorili neraz zrejme len jadrá týchto jazykovo a kultúrne heterogénnych útvarov – s. 60). Ďalej prehľadne načrtáva nepokojnú epochu „*pod vládou Avarov a Slovanov (6. až 9. st.)*“, ktorú zakončuje Pribinovým kniežatstvom a etablovaním moravského štátu Mojmirovcov. V tejto perióde už autor cielene sleduje písomnú kultúru, ktorá na sledované územie prichádzala najmä z nemecky hovoriaceho priestoru prostredníctvom misionárov. Nosnou časťou výkladu sú až tieto podkapitoly: *Horné Uhorsko v ranom stredoveku (10. až 12. st.)*, *Masívne osídľovanie (13. a 1. pol. 14. st.)*, *Epocha anjouovských panovníkov (1301/09/10 – 1342)*, *Spoločný cisár a prepojení králi (od cca pol. 15. st. až do 3. tretiny 15. st.)*, *Národnostné emancipačné procesy a etnické rozpory v neskorom stredoveku* a *Na prahu zo stredoveku k novoveku*. Najpodrobnejšie sa autor venuje procesom v 11. až 13. storočí, pričom zaujímavé je jeho podanie postupnej zmeny vnímania Uhorska a Uhrov (s. 84 – 85, 94 – 96). Jeseni stredoveku (napriek významu tejto epochy pre nemeckú písomnú kultúru) sa venuje stručnejšie (s. 103 – 119), obzvlášť si pritom všima prameňmi písomne doložené etnické napätia, hlavne v uhorských mestách.

Na pozadí slovenskej historiografie môže vzbudiť záujem autorom používaný pojem Moravská ríša (*Mährisches Reich*), resp. (Veľko-)Moravská ríša – (*Groß-)Mährisches Reich*, ktorý Šedivý uprednostňuje pred u nás tradičným termínom Veľká Morava (*Großmährisches Reich*). Robí tak iste v súlade s novšími výsledkami viedenskej etnohistorickej školy (Herwig Wolfram, Walter Pohl). Na druhej strane sa autor snaží v nemčine diferencovať medzi pojmami *uhorský* a *maďarský*, pričom na tento účel obnovil, resp. vhodne siahol po staršom geografickom výraze „*ungarländisch*“ (uhorský) oproti „*ungarisch*“ (maďarský). Pojem „*hungarländisch*“/„*ungarländisch*“ sa vyskytuje aj v historických prameňoch a adjektív „*ungarländisch*“ sa používal aj v starších nemeckých odborných prácach. Nie všade sa mu striktné rozlišovanie podarilo udržať (napr. „*Druck des ungarischen niederen Adels*“ – s. 116) a treba povedať, že aj nie všade sa patrične odlišenie vzhľadom na zaužívané pojmy dá uplatniť (napr. pri vžitých označeniach ako „*Ungarische Bilderchronik*“ či „*ungarischer Thron*“ atď.). V recenzovanej práci sa autor tiež snaží pri opise stredovekého obdobia vyhnúť pojmu „Nemci“, namiesto ktorého používa evidentne častejšie neutrálny termín „nemecky hovoriaci“: dôvodom je, že nemeckojazyčná písomná kultúra (Horného) Uhorska nepredstavovala len produkty etnicky nemeckej časti spoločnosti, ale bola kontextovo fungujúcim jazy-

kom – teda v mestskom prostredí ju používali iste aj prevažne slovensky či maďarsky alebo i inak hovoriaci Uhri.

Pre nadpis ďalšej ťažiskovej kapitoly použil autor zaužívanú formulu zo stredovekých nemeckých listín s príznačným znením: „*Všetkým, čo si to prečítajú – vidiac, čítajúc či počúvajúc.*“ Autor v tejto časti skúma historickú „literalsitu“, teda procesy nadobúdania schopnosti recipovať a vytvárať písomné texty. Načrtáva prechod od spoločnosti, v ktorej dominujú tzv. iliteráti (t. j. analfabeti) k spoločnosti, ktorá si síce bola vedomá istej hodnoty spisomňovania, no väčšina jej členov ešte neovládala „literalsitu“ ani len pasívne (čítanie), nietožeby aj aktívne (t. j. „semiliteráti“) až k spoločnosti, v ktorej sa spisomňovanie stalo súčasťou bežného života (t. j. „literáti“).

Prvé centrá spisomňovania predstavovali cirkevné inštitúcie, ktoré slúžili aj svetskej časti spoločnosti. Až od 14. storočia sa v Uhorsku rozširovala vrstva laických „literátov“ a písomná kultúra vychádzala z cirkevných centier aj do svetskej oblasti (kancelárie významnejších magnátov a miest). Táto profilová kapitola o (v zásade ešte latinsky písaných textoch) približuje najprv stručne *Výskumy v oblasti stredovekej písomnej kultúry na Slovensku*; prológom autorovho syntetického pohľadu je *Antická písomná kultúra v strednom Podunajsku a Latinská písomná kultúra v Nitriansku*, následne sa venuje procesu sociálno-kultúrnej stratifikácie stredovekej vzdelanosti a vzniku písomnej kultúry a písomníctva – v podrobných podkapitolách *Uhorská písomná kultúra do 12. stor. – od »iliterátov« k »semiliterátom« a Rozmach písomnej kultúry v 13. storočí – od »semiliterátov« k »literátom«*, s úspešným zavŕšením etablovania aj v svetskej kultúre: *Písomná kultúra v anjouovskej epoche – kultúra »literátov«*. Že táto multikultúrna spoločnosť sa stala v neskornej gotike postupne aj viacjazyčnou, odkazuje podkapitola *Neskorostredoveká multilingválna písomná kultúra (od 3. tretiny 14. st. do 3. štvrtiny 15. st.)*. Pohľad na jeseň uhorskej stredovekej písomnej kultúry uzatvára podkapitola *Medzi neskorogotickým tradicionalizmom a humanistickou progresivitou (posl. štvrtina 15. st. a 1. štvrtina 16. st.)*. Treba vyzdvihnúť, že autor opisuje vývoj aj priamo na základe vlastných výskumov: k poznaniu najstaršej písomnej kultúry prispeli napr. jeho nálezy karolínskych a ranogotických zlomkov z 11. až 13. storočia (s. 136; 140 – 141), k poznaniu semiliterátneho a literátneho štádia prispeli jeho výskumy skriptórií a knižníc v oblasti Bratislavy a Spiša (s. 157 – 160), jeho výskum k vzniku mestských kancelárií (s. 164 – 165) preukazuje laicizáciu písomnej kultúry (horno)uhorskej spoločnosti (s. 169 – 170), jeho predošlé výskumy nemecky písaných kódexov, diplomatických písomností a epigrafických textov zase použil pre popis procesu prenikania ľudových jazykov do písomníctva uhorského prostredia (s. 174 – 180).

Aj pri štruktúrovaní obsahu práce autor postupoval synteticky: pre každú epochu načrtáva obraz v celku, najskôr so zreteľom na vývoj knižných, potom diplomatických a napokon epigrafických písomností, čo umožňuje ucelený a komplexný pohľad na písomnú kultúru doby. Prístup Juraja Šedivého sa tak líši od zaužívaných prístupov, ktoré zvyknú podávať obraz vývoja oddelene podľa disciplín (teda zvlášť kodikologický, zvlášť diplomatický alebo epigrafický vývoj). Separátnym vyčleňovaním jednej zložky písomnej kultúry sa však stráca komplexný charakter písomnej kultúry a vzájomné väzby medzi jej tromi základnými zložkami. Práve spojenie kodikologického, diplomatického a epigrafického pohľadu na stredovekú písomnú kultúru možno chápať ako najvý-

znamnejší vklad Juraja Šedivého do výskumu stredovekej literality na území Slovenska. Jeho pohľad dopĺňa doterajšie prehľady v jednotlivých disciplínach (Július Sopko, Jozef Kuzmík, resp. Richard Marsina) a jeho poznatky z projektu *Corpus Inscriptum Slovaciae* po prvý raz umožňujú syntetický pohľad aj na epigrafický vývoj (z doby do 12. storočia sú nápisy známe len sporadicky; prvé epigrafické texty v užšom slova zmysle poznáme od 13. storočia; 14. storočie je érou prvého rozmachu epigrafickej kultúry a 15. storočie érou kvantitatívneho rastu, ako aj prieniku ľudových jazykov do epigrafickej kultúry).

Prvý zväzok ukončuje zoznam skratiek, zdrojov a obrazového materiálu, ako aj menný a miestny register. Nájdeme tu celkovo 18 čiernobielych obrázkov a 5 máp. V pripravovanom druhom zväzku má nasledovať syntéza nemeckojazyčných rukopisných kníh a prehľad ich zachovaných fragmentov, opis vývoja nemecky písanej diplomatickej produkcie kancelárií a fyzických osôb (predovšetkým mešťanov výsadných miest) a nemeckojazyčných nápisov. Je pochopiteľne škoda, že celé dielo nevyšlo v jednom zväzku alebo aspoň súčasne, no na druhej strane možno na túto okolnosť nazerať aj pozitívne – autor sa môže viac a obširnejšie venovať spracovaniu detailov a analytickým rozborom prameňov písomnej kultúry, s koncepčným odstupom od prehľadovej časti a bez časového tlaku. Dôvody sú podľa autora „*obsahové a technické*“ (s. 8), no zároveň na rovnakom mieste ohlasuje čoskoré vydanie druhého zväzku. Možno predpokladať, že za takýmto koncepčným rozdelením práce môže stáť autorom proklamovaná ambícia sprístupniť v druhej časti výberovo aj niektoré textové artefakty nemeckej jazykovej proveniencie z územia Slovenska. Podnetnou môže byť aj avizovaná komparácia nemeckojazyčnej písomnej kultúry v porovnaní s latinskou a s produkciou písomných prameňov v ďalších jazykoch.

Práca Juraja Šedivého ako zaujímavá a čitateľná syntéza môže zaujať historikov starších dejín venujúcich sa písomnej kultúre, ale je podnetná aj pre odborníkov z oblasti dejín kultúry či pre germanistov. Odporučiť ju možno aj nemecky hovoriacej verejnosti so záujmom o staršie dejiny Slovenska a o podiel „nemecky hovoriacich Uhrov“ či „slovenských Nemcov“ na jeho dejinách. Autor pristupuje k svojmu predmetu bádania bez marginalizácie heterogenity, a teda bez zúženej optiky slovenského národného pohľadu v spätnej perspektíve, pri ktorom mnohé slovenské práce sa zameriavajú na vyhľadávanie esenciálnej „slovenskosti“ ako červenej nite dejinami „slovenského územia“ a na konštrukcie zmyslu národných dejín s hegelovským vyvrcholením v etablovaní národnoštátneho celku. Zároveň tiež na rozdiel od viacerých klasických nacionalistických prác prvej polovice 20. storočia sa autorovi podarilo vyhnúť sa riziku izolovaného pohľadu na „nemeckosť“ historickej lokálnej kultúry ako náprotivku k „slovenskosti“ v našich dejinách – predmet svojho výskumu vždy zasadzuje do kontextu. Chce takpovediac archeologicky odkryť vrstvy historického poznania, ktoré bolo v dobách po roku 1945 z viacerých dôvodov mimo pozornosti či záujmu bádania, ba často priamo deformované.

Nemeckojazyčných prác k tejto problematike, ktoré sprístupňujú slovenské bádanie zahraničiu, nie je doteraz veľa, hoci postupne sa aj na Slovensku oživuje záujem o skúmanie týchto otázok. Treba však povedať, že viac než samotní historici sa im venujú skôr germanisti a odborníci špeciálnych vied na poli výskumu histórie špeciálnovedných disciplín. Spomenúť možno napr. germanistu Jozefa Tancera a jeho kultúrnohisto-

rické práce k novovekým dejinám Pressburgu/Bratislavy (napr. jeho knihu *Im Schatten Wiens: zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen 2008), či v oblasti výskumu multietnickej knižnej kultúry a vzájomných nemecko-slovenských vydavateľských kontaktov v 18. storočí Ivonu Kollárovú (najnovšie napr. nemecké prepracované vydanie jej knihy *Freier Verleger – denkender Leser: Das typografische Medium in josephinischer Zeit im Kontext des slowakisch-oberungarländischen Umfeldes*. Gera 2017). Monografia Juraja Šedivého sa pripája k týmto podnetným prácam a poskytuje syntézu v širšom historickom rámci s ťažiskom na spracovaní starších dejín.

Peter M. Zigman
AG Biodidaktik (Abt. Geschichte der Biowissenschaften),
Friedrich-Schiller-Universität Jena

GAUČÍK, Štefan. *MESTSKÉ MÚZEUM V PREŠPORKU V KONTEXTE DOBY (1868 – 1918)*. In *memoriam József Könyöki*. Bratislava: Historický ústav SAV: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, 212 s. ISBN 9788022417075.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.2.9>

Začiatkom roku 2019 vyšla nová publikácia o dejinách Mestského múzea v Prešporku/dnešného Múzea mesta Bratislavy (MMB) od etablovaného historika, pracovníka Historického ústavu SAV Štefana Gaučíka. Autor sa vo svojich výskumoch špecializuje predovšetkým na hospodárske, bankové a sociálne dejiny Uhorska a Slovenska v 19. storočí a 20. storočí, ako aj na spoločenské a hospodárske dejiny mesta Prešporok/Bratislavy. Nová monografia na prvý pohľad vybočuje z rámca autorových doterajších prác. Avšak pri bližšom skúmaní autorovej bibliografie je zrejmé, že v rozsiahlom opuse sa nachádzajú viaceré vedecké štúdiá na tému maďarskej historickej muzeológie na Slovensku. Priamym „predchodcom“ novej monografie je autorova kapitola Múzeum ako symbol autonómie a mecenášstva a lojality k Uhorsku (1868 – 1918) v najnovšej syntetickej monografii MMB *Vo víre dejín. 150 rokov Múzea mesta Bratislavy z roku 2018*.¹ Podľa autora išlo o „*tematicky príbuznú, ale v menšom rozsahu a viac historiograficky zameranú štúdiu*“ (s. 7), v ktorej boli využité dosiaľ nepublikované pramene k dejinám múzea v maďarčine (išlo predovšetkým o fondy Archív Múzea mesta Bratislavy, Okrášľovací spolok v Bratislave a Pozostalosť Ovídia Fausta).

Z porovnania obidvoch autorových textov vyniká rozsiahly kriticko-analytický výklad spracovania dejín MMB, ktorý priniesol v najnovšej monografii. Ako nové sa taktiež javia podrobne a systematicky spracované informácie o živote a diele významnej osobnosti prešporského kultúrneho a spoločenského života 19. storočia Józsefa

1 GAUČÍK, Štefan. Múzeum ako symbol autonómie a mecenášstva a lojality k Uhorsku (1868 – 1918). In *Vo víre dejín. 150 rokov Múzea mesta Bratislavy*. Ed. Daniel Hupko. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2018, s. 20-66. ISBN 9788089636297.